

ХАРЬЦУУЛСАН УЛС ТӨРИЙН АРГА

С.Зульфикар

доктор

Удирдлагын Академи, Нийгмийн Удирдлагын тэнхмийн эрхлэгч

Хүний нийгмийн үндсэн шинжүүдийн нэг аливаа юмс үзэгдлийг харьцуулах, түүгээр дамжуулан тухайлсан ойлголт, төсөөлөл, үзэл бодолтой болох явдал байдаг. Хүмүүс өөрийгөө, өөрсдийгөө өрөөл бусадтай харьцуулах, гишүүн нь болж байгаа гэр бүл, нийтлэг бүлэг, харьяалагдаж байгаа улс үндэстэн, улс төрийн тогтолцоогоо бусдынхтай харьцуулж, жишсээр ирсэн. Миний хүүхэд байхад капиталист ертөнц гэж ялзарч завхарсан, хүний эрх чөлөө, эрх ашгийг цөөн тооны эрхтэн дархтнуудын тусын тулд уландаа гишгэсэн нийгмийн харилцаа байдаг тухай хэн хүнгүй ярьдаг байв. Улс төр-нийгэм- эдийн засгийн үзэл сурталжсан харьцуулалт буюу анхдагч төсөөлөл маань ингэж бүрэлдэж байсан бөгөөд энэ бүгдийг ухаан санаандаа ургуулан бодох гэж хэрэндээ л зүдэрдэг байж билээ. Өөрөөр хэлбэл харьцуулалт хийх нь хүний төрөлхийн буюу түүнд байгаль эхээс олгосон өгөгдөл гэлтэй. Аливааг харьцуулах нь юмс, үзэгдэл, зүй тогтлын сайн-муу, давуу-сул, хэрэгтэй-хэрэггүй талыг олж илрүүлэх, шаардлагатай гэж үзвэл шинэчлэх, боловсронгуй болгох шийдэлд хүрэх анхдагч арга зам байдаг.

Иймд харьцуулах, жиших оюун санааны үйлдлийг хүний тухайлбал хүний нийгмийн үүсэлтэй холбож ойлгож болохоор байна. Зарим харьцуулалт иргэдийн амьдрал ахуйг баримжаалж, түүнд нөлөөлөх улс төрийн бодлого, үйл ажиллагааг тодорхойлох нь ч бий. Тухайлбал, улс төрийн сонгууль нь сонгогчдын хувьд улс төрийн сонгуульд өрсөлдөгч талуудаас сонголт хийх ухамсартай, эрх зүйгээр зохицуулагдсан албан ёсны үйлдэл байдаг. Таны сонголт ялж болно ялагдаж болно. Эхний тохиолдолд таны сонголт ялсан бол цаашид бусад улс төрийн хүчинтэй өөрийн сонголтыг харьцуулах бус улс төрийн эрх мэдэлд хүрсэн улс төрийн хүчний хэрэгжүүлж байгаа бодлого, үйл ажиллагаатай сонгуулийн өмнөх итгэл үнэмшил, хүлээлтээ харьцуулан өөрийн сонголтоо үнэлж, дүгнэнэ.

Ийнхүү энгийн харьцуулалт нь харьцуулсан улс төр судлалтай ижил үү эсвэл өөр үү гэсэн асуулт тавигдаж байна. Хариулт нь тийм бас үгүй. Тийм гэсний учир нь харьцуулсан улс төр судлалд бидний өдөр тутмын амьдралд хэрэглэдэг харьцуулалт хийх ердийн аргыг хэрэглэдэг. Бодит хариулт нь үгүй. Үгүй гэсний учир нь харьцуулсан улс төр судлалд нийгмийн шинжлэх ухаан түүн дотроо улс төр судлалд түгээмэл хэрэглэж байгаа туршигдсан, батлагдсан судалгааны аргуудыг тулгуур болгодог

оршино. Хэдийгээр ердийн ажиглалтын арга ашиглаж болох ч харьцуулж байгаа зүйлээ бодит нөхцөл байдалд ойртуулан судлах үүднээс шинжлэх ухаанд түгээмэл ашиглагдаж байгаа аргуудаар харьцуулан судлах зайлшгүй шаардлага урган гарна.

Нөгөөтэйгүүр харьцуулсан улс төр судлал чухам юуг хэрхэн судалдаг вэ? гэсэн асуулт тавигдах нь гарцаагүй. Улс төрийн тогтолцоо, түүнийг бүрдүүлж байгаа институцууд, үнэт зүйл, манлайлагчидыг харьцуулах нь онолын болоод практик ач холбогдолтой байж болно. Ямартай ч харьцуулна гэдэг нь хоёр болон түүнээс олон тооны юмс, үзэгдлийн ижил төстэй хийгээд ялгаатай байдлыг олж тогтоох үйл ажиллагаа байдаг¹ учраас дээрх зүйлсийг цаг хугацааны өөрчлөлтөөр нь мөн түүнчлэн өөр өөр орчинд (улс орон, газар нутаг, бүс, хязгаарт) хэрхэн бүрэлдэж, үйлчилж байгааг олж илрүүлэх, тэдгээрийн зүй тогтол, учир шалтгаан, бодит нөхцөлийг олж тогтоох, дүн шинжилгээ хийх ёстой болж байна.

Харьцуулсан улс төр судлалын түүхэн хөгжил багагүй цаг хугацаа туулж, янз бүрийн үндэстэний нийгэм - улс төр - төр ёсны хөгжилтэй холбогдсон байдаг. Анхны системтэй харьцуулсан судалгаа эртний Грек, Ромын үеэс буюу 2500 жилийн өмнөөс магадгүй түүнээс урьд ч эхэлсэн байж болох талтай.² Эртний Грек, Ромд хот улсуудыг хооронд нь харьцуулах, иргэдийн шууд оролцоотой боловсруулж, хэрэгжүүлсэн бодлогыг тухайлан харьцуулж, үнэлж, дүгнэсэн, шаардлагатай гэж үзвэл шинэ шийдэл хайх арга дэлгэрсэн байжээ.³ Эртний хүмүүс, овог, аймаг, гэр бүл өөрсдийн байр байдлыг тэдэнтэй харилцаанд ордог бусад овог аймагтай харьцуулан зохих ойлголттой болдог байв. Христийн шашны ариун судар Библи харьцуулсан судалгааны анхны бичмэл эх сурвалжуудын нэг байж болох юм. Тухайлбал, Библи сударт өгүүлснээр бурхны элч гэгдэх зөнчид эртний Израильчуудыг Мисир, Перстэй харьцуулсан байх нь цөөнгүй тохиолддог.⁴

Эртний Грекийн суут сэтгэгчид Платон, Аристотель улс төр судлал, харьцуулан судлах арга зүйг үндэслэгчид байсан гэгддэг. Тэдний судалгаа нь улс төрийн хүрээний бүхий л асуудал: төр, төрийн бодлого, институт, манлайлал зэрэгт чиглэгдэж байсны зэрэгцээ үнэ цэнээ алдаагүй хэвээр байна. Платоны “Бүгд найрамдах улс”, Аристотелийн “Төр” зэрэг сонгодог бүтээлүүд өнөө цагийн харьцуулсан улс төр судлалд онцгой байр сууриа хадгалсаар байна. Аристотел судалгаандаа улс төрийн тогтолцоо, харилцааг

¹ Grofman, Bernard, and Lijphart, Arend (eds.). *Electoral Laws & Their Political Consequences*. New York: Agathon Press, 1986. x-23

² http://en.wikipedia.org/wiki/Comparative_politics

³ Morton R. Davies & Vaughan A. Lewis. *Models of Political System*. The Pithman Press. 1971 page 113.

⁴ Rod Hague & Martin Harrop *Comparative Government and Politics*. 5th edition. Palgrave 2001. x-36

харьцуулан судлах арга зүйг түлхүү хэрэглэсэн. Тэрээр эртний Грекийн хот-улс болон ойр тойрныхоо бусад улсын 150 гаран үндсэн хуулийг цуглуулж ангилах, бүлэглэх, нэгтгэн дүгнэх аргаар судалжээ. Түүний судалгааны зорилго нь бусад хот улсын улс төрийн тогтолцоо, харилцааг судлах замаар засаглалын хамгийн оновчтой хувилбар санал болгох явдал байв. Платон, Аристотель нар улс төрийн системийн анхны цэгцтэй ангиллыг санал болгосон. Тэдний боловсруулсан ангиллыг өнөөдөр ч улс төр судлалын арга зүй болгон хэрэглэсээр байна.

18-р зууны Францын их сэтгэгчдийн нэг Монтескье улс төр, түүн дотроо харьцуулсан улс төр судлалд онцгой байр суурьтай сэтгэгчдийн нэг байв. Тухайн цаг үеийн Английн философичид Томас Гобесс, Жон Лок нар улс төрийн харьцуулсан судалгаа хийсэн боловч энэ нь дан ганц улсаар хязгаарлагдаж байсан төдийгүй тэд үүнийгээ бусад улсад мөн адил түгээмэл байх хууль гэж үзэж байжээ. Харин Монтескье “Хуулийн амин сүнс” бүтээлээрээ улс орнуудын эрх зүйн харилцааны мөн чанар, зарчмыг судлаад зогсохгүй түүний бий болох, бүрэлдэх, хэрэгжих нийгэм-соёлын орчинд давхар дүн шинжилгээ хийсэн байдаг. Үүгээр нь түүнийг жинхэнэ харьцуулсан судлаач байжээ гэж үнэлдэг.

Америкийн их сургуулиуд 1890-ээд оноос гадаад орны улс төр сэдэвт хичээл үздэг байсан бөгөөд XX зууны эхнийг хүртэл харьцуулсан улс төр судлал судлаачдын анхаарлыг төдий л татаж чадахгүй байв. Харьцуулсан судалгаа нь гол төлөв Их Британи, Франц, Герман зэрэг улсуудаар хязгаарлагдаж байжээ.⁵ Дэлхийн хоёрдугаар дайнаас хойш харьцуулсан улс төр судлал судлаачдын анхаарлыг татаж, эрчимтэй хэрэглэгдэх болсон. Энэ нь нэг талаар нацистуудын аюул заналаас эмээн баруун Европоос дүрвэсэн эрдэмтэд, судлаачид Америкийн их, дээд сургуулиудад судалгаа, шинжилгээний ажил хийж, тэндхийн академик орчинд оюун санааны шинэ хүч болсон, нөгөө талаар олон улсын харилцаанд олон талт, хоёр туйлт харилцаа төлөвшсөн нь түүнийг зайлшгүй судлах хөрс, түлхэх хүчин зүйл болсонтой шууд холбоотой. Үүнийг дагалдсан даяарчлал түүний үр дүнд бий болсон олон улсын харилцаа нь улс орнууд бие биенийхээ улс төрийн тогтолцоо, харилцааг танин мэдэх, угтаа бол практик хэрэгцээ аяндаа үүсгэсэн.

Ер нь харьцуулсан судалгаа хийх зарчмын ямар шаардлага байгаа юм бэ? гэсэн асуулт дахин тавьж болох юм. Үүнд дараах байдлаар хариулт хүргүүлж болох болов уу.

- Юуны өмнө өөр улс орон, үндэстэн, бүс нутгийн талаар мэдээлэлтэй болох нь сонирхолтой байх нь эргэлзээгүй.

⁵ Morton R.Davies & Vaughan A.Lewis. Models of Political System. The Pithman Press. 1971 x-111.

- Бусад улс орны талаар судалгаа явуулах нь судлаачид угсаатан-үндэстэн төвтэй (ethnocentric)⁶ үзлээ давж гарах боломж нээдэг.
- Судлаачдад өөрийн оюун ухааны боломж, мэдлэг туршлагаа сорих боломж нээнэ. Тухайлбал, Яагаад зарим улс орон өндөр хөгжилтэй байхад зарим нь хөгжлөөр хоцорсоор байн вэ? Яагаад зарим нь ардчилсан дэглэмтэй байхад зарим нь цэргийн эсвэл авторитар дэглэмтэй байна вэ? гэх мэт.
- Харьцуулсан судалгааны арга зүй, аргачлал нь байнга шинэчлэгдэж, боловсронгуй болж байдаг нь судлаачдад шинэ арга барилаар судалгаа хийж өөрийгөө сорих, үйл явдал, үйл явцыг тухайлан танин мэдэх, ойлгох боломж нээнэ.
- Ижил төстэй болон ялгаатай улс орнуудыг судалснаар тэдний туулж өнгөрүүлсэн алдаа, ололт туршлагаас суралцах таатай нөхцөл бүрдэнэ.

Харьцуулалт хийсний ач холбогдол, үр дүн нь юу байж болох талаар хэлэлцсэн бол түүний шалтгааныг мөн адил томъёолж болох юм. Үүнийг дараах үндсэн учир шалтгаантай холбож тайлбарлах нь зүйтэй болов уу. Эдгээр нь нэг талаар харьцуулалт хийх шалтгаан нөгөө талаар харьцуулах арга замыг тодорхойлно. Үүнд: агуулгын шинжилгээ (тайлбар), ангилах буюу бүлэглэх (төрөл зүйл, хамрах хүрээгээр нь), дэвшүүлсэн таамаглалаа турших (сорих), онол дэвшүүлэх, урьдчилан хэлэх зэрэг нь болно.⁷

Агуулгын шинжилгээ нь ялгаатай тогтолцоо, бусад улс орны талаар тодорхой, гүн гүнзгий ойлголттой болох арга зам юм. Тухайлбал, Хятад яагаад улс төрийн хувьд коммунист чиг баримжаатай, эдийн засаг нь зах зээлийн харилцаанд суурилсан либерал шинжтэй байна вэ? Дэн Сяопины бодлогыг гарамгай залгамжлагчид чадварлаг аргаар улс орноо социалист аж ахуйн системээс зах зээлийн харилцаа руу чиглүүлж, нийгмийн өмнө тулгараад байгаа асуудалд бүрт бодитой хандаж улс төрч хүний чадамжийг харуулан, шаардлагагүй зүйлээ ард түмэндээ хэлэхгүй байж, шаардлага гарвал коммунизмыг ч хоёр өөр янзаар ойлгогдохоор тайлбарлан эцсийн бүлэгт улс орноо өөд татаж чадсан.⁸

Хятадын тухайд улмаар гүнзгийрүүлэн судалж, улс төрийн тогтолцоо, коммунист нам, түүний хэрэгжүүлж байгаа нийгэм-эдийн засгийн бодлогыг нарийвчлан ойлгох мэдээлэл бүрдүүлж, агуулгын шинжилгээ, тайлбар хийснээр энэ улсын талаар тодорхой ойлголттой болоод зогсохгүй улс төрийн дэглэмийн бусад хэлбэрээс (ардчилсан) ямар

⁶ Аливаа юмс үзэгдэл, хөгжлийн төвд өөрсдийгөө буюу өөрийн бүрэлдэж бий болсон угсаатныг тавих үзэл. Өөрөөр хэлбэл хөгжлийн төвд бид буюу манай үндэстэн, угсаатан байдаг, бидний оюун санаа, материаллаг хөгжил анхдагч нь, мөн тэргүүлэгч байсан гэж номлоно.

⁷ Todd Landman. Issues and Methods in Comparative Politics in Introduction. Routledge 2002. x-4.

⁸ Конрад Зайц, Хятад: Дэлхийн их гүрэн эргэн иж байна. Орчуулга Д.Моононцагаан. Монсудар. УБ., 2006. x-11

ялгаатай, юугаараа ижил төстэй байж болох тухайд дүгнэлт өгнө. Үүнийг нэг улсын хувьд хэрэглэж болохын дээр хэсэг бүлэг улсын хувьд нэвтрүүлж болно. Тухайлсан агуулгын шинжилгээ хийснээр судлаач угсаатан төвтэй (дан ганц өөрийн улс орон, үндэстэнг судлах) судалгааны арга зүйгээс зайлсхийж, судлагдахууны хувьд субъектив биш хандлагад тулгуурласан үнэлэлт дүгнэлт өгөх таатай нөхцөл болдог байна. Америкийн улс төр судлаач Макевилли 1967 онд бичсэн “Сандиногийн асуудал” сэдэвт номонд Никарагуад ерөнхийлөгчийн сонгуулийн дараа Августо Сандиногийн шууд удирдлага доор өрнөсөн партизаны хөдөлгөөн, түүний шалтгаан, АНУ-ын оролцоо ямар байсан тухайд агуулгын шинжилгээ хийх зорилго тавьсан байдаг.

Улс орон, улс төрийн тогтолцоо, институцуудын харилцааг бүлэглэх, ангилал нь харьцуулан судлах бас нэг үндэслэл юм. Улс төрийн дэглэмийг авторитар, тоталитар, коммунист гэх мэтчилэн ангилж болохын зэрэгцээ засаглалын хэлбэрээр нь ерөнхийлөгчийн, хагас ерөнхийлөгчийн, парламентын засаглалтай гэх мэтчилэн ангилдаг. Ангилал хийхдээ урьдчилан боловсруулсан төгс загварын хүрээнд хийж болохын зэрэгцээ систем бүрийн шинж чанарыг тухайлан илрүүлж, хоорондын нь ижил төстэй болоод ялгаатай талыг олж тогтоох хэлбэрээр хийж. Нэг ангилалд багтах нөхцөл нь яах аргагүй ижил, төстэй шинж чанар байх ёстойн дээр түүнд тохирсон шалгуурыг мөн адил олж тогтоосон байна. Аристотел шинжлэх ухааны үндэслэлтэй хамгийн анхны улс төрийн системийн ангилал боловсруулсан байдаг. Түүний ангиллын зорилго нь улс төрийн системүүдийн давуу хийгээд сул тал, ашигтай болон хор хөнөөлтэй шинж чанарыг олж илрүүлэх, дэлгэн тавихад оршиж байв. Уг ангилал нь нэг талаар хот-улсууд (city states)-д хэрэглэж байгаа үндсэн хуулийн ангилал байжээ.

Хүснэгт 1 1

Аристотелийн улс төрийн дэглэмийн ангилал

Эрх мэдэл хэрэгжүүлэгч

Дэглэмийн хэлбэр	Сайн	Дангаар	Цөөнх	Олонх
			Монархи	Аристократ
	Муу	Тирани (дарангуйлал)	Олигархи	Ардчилал

Эх сурвалж: Rod Hague & Martin Harrop *Comparative Government and Politics*. 5th edition. Palgrave 2001. p-24

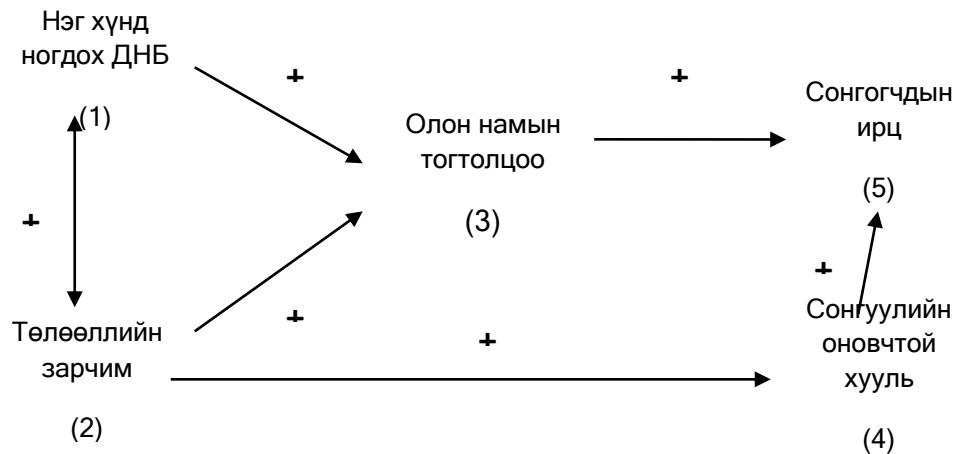
Аристотель улс төрийн сайн тогтолцоонд монархи, аристократ, полити дэглэмийг; муу тогтолцоонд тирани, олигархи, ардчилсан дэглэмийг багтаажээ. Засаглалын сайн хэлбэр нь иргэдийн эрх ашгийн төлөө үйлчилдэг бол засаглалын муу хэлбэр нь цөөнх болон эрх мэдэлтний эрх ашгийн төлөө үйлчилж байгаагаараа ялгарна. Монархи хэлбэр нь эрх мэдлийг дангаараа хэрэгжүүлэх, ард түмний төлөөх систем байдаг бол аристократ хэлбэрт цөөнх ард түмний төлөө үйлчилж, полити засаглалд ард түмний сайн сайхны төлөө тэдний өөрсдийн засаглал оршин тогтнодог. Энэ гурван засаглалын хэлбэр нь эрх мэдлийг хэн хэрэгжүүлж байгаагаас үл хамааран ард түмний төлөө үйлчилсэн, тэдний эрх ашгийг дээдэлсэн улс төрийн систем юм. Тирани засаглалд хаан дангаараа эрх мэдэл хэрэгжүүлж, түүнийг өөрийн эрх ашигт нийцүүлэн нэвтрүүлдэг бол олигархийн дэглэмд цөөнх дан ганц тухайн цөөнхийн эрх ашигт үйлчилдэг. Ардчилсан дэглэмд олонх нь олонхын эрх ашгийн төлөө үйлчилсэн засаглал хүлээн зөвшөөрөгдсөн байдаг хэдий ч энэ нь нэг талаар ард түмний төлөөлөл болсон зарим нийтлэг бүлгийн эрх ашгийг орхигдуулсан байж болох талтай. Энд тэрээр олонх зарим тохиолдолд цөөнхийн эрх ашгийг зөрчиж болзошгүй нөхцөл байдлыг тооцсон бололтой.⁹

Улс төр судлаачид улс төрийн аливаа харилцааны талаар онолын үндэслэлтэй таамаглал дэвшүүлж, үүнийгээ сорих оролдлого хийдэг. Байгалийн шинжлэх ухаантай харьцуулахад нийгмийн шинжлэх ухаанд туршилт хийх боломж хязгаарлагдмал байдаг ч тодорхой онол, загвар, парадигмын батлагдах, эс батлагдах нөхцөлийг таамаглал дэвшүүлэх хэлбэрээр сорих боломжтой. 1982 онд судлаач Бринхам Повел ардчилсан дэглэмтэй 29 улсад сонгогчдын сонгуульд оролцох оролцоо идэвхийг хэд хэдэн хүчин зүйлээр таамаглал дэвшүүлж сорил хийсэн байна. Тэрээр дотоодын нийт бүтээгдэхүүн өндөр, улс төрийн намууд нь төлөвшсөн, сонгуулийн оновчтой хууль үйлчилдэг, иргэд нь төлөөллийн ардчиллын зарчмын үнэт зүйлийг хүлээн зөвшөөрч, хэрэгжүүлдэг улсад иргэд нь сонгуульд идэвхтэй оролцож, тэр хэрээр сонгуульд санал өгөгсдийн хувь өндөр байдаг гэсэн таамаглал дэвшүүлжээ. Судлаач эл таамаглалаа сорих зорилгоор дээрх шинж чанарыг илэрхийлж чадах ангилалд багтсан 29 улсад сонгуулийн оролцоо, үр дүнд дүн шинжилгээ хийжээ. Түүний дэвшүүлсэн таамаглал нь төлөөллийн ардчиллын үнэт зүйл хэвшин тогтсон эдгээр улсуудад хийсэн судалгааны явцад батлагдсан байна.¹⁰ /зураг 1-ийг үзнэ үү/.

Бүдүүвч Сонгогчдын сонгуулийн идэвхи

⁹ Өгүүлэл бичигчийн өөрийн дүгнэлт бөгөөд онолын судалгааны баримт бичигт тулгуурлан дэвшүүлсэн санал болно. Иймд улс төр судлалын бусад ном, сурах бичгийн тайлбар, дүгнэлтийг давхар үзэхийг санал болгож байна.

¹⁰ Powel G. Brinham (1982) *Contemporary Democracies: Participation, Stability and Violence*. Cambridge, MA: Harvard University Press



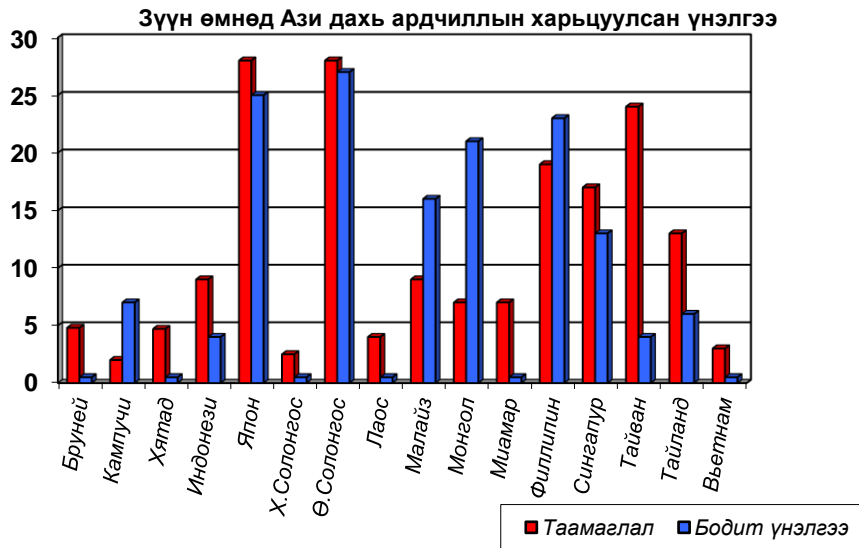
Эх сурвалж: *Patterns of Democracy: Government Forms & Performance in Thirty-six Countries*. New Heaven: Yale University Press, 1999. дам ишлэв.

Улс төрийн харьцуулсан судалгаа хийх өөр нэг үндэслэл нь аливаа улс төрийн үйл явц, үзэгдлийг урьдчилан таамаглах явдал юм. Нэгэнтээ бэлэн байгаа онол, загвар, хэд хэдэн удаа давтагдсан үйл явц, эмпирик туршлагад тулгуурлан одоо байгаа болон цаашид илэрч болох үзэгдэл, үйл явц, түүнээс гарч болох үр дүн, үр дагаварыг урьдчилан хэлэх нь харьцуулсан судалгааны бас нэг хэлбэр юм. Энэ нь нэг талаар онол, загвар, олон дахин давтагдсан эмпирик туршлагад тулгуурласан мэдлэг ашиглаж байгаа хэлбэр боловч нөгөө талаар тэдгээр онол, загвартай одоо бий болж байгаа улс төрийн үйл явцыг харьцуулж байгаа хэлбэр юм.

Тухайлбал, парламентад хэд хэдэн удаа улиран сонгогдсон нэр дэвшигч анх удаа нэр дэвшиж байгаа өрсөлдөгчөө ялах боломж их байдаг гэсэн таамаглал дэвшүүлье. Ер нь олон оронд сонгуулийн эцсийн үр дүнд шинжилгээ хийж үзэхэд улс төрд олон жил болсон, олны танил хүмүүс улс төрд шинээр орж ирсэн өрсөлдөгчөө ялах магадлал өндөр байгаа нь тогтоогджээ. Нөгөөтэйгүүр сонгогчид улс төрийн туршлагатай, өөрсдийг нь өмнө нь төлөөлж байсан нэр дэвшигчид итгэх хандлага түлхүү ажиглагддаг. Улс төрийн намууд сонгуульд бэлтгэх, сонгуулийн тойрог хуваарилах стратеги боловсруулахад харьцуулсан улс төр судлалын энэ аргыг санаатай болон санамсаргүй байдлаар ашигладаг. Гагцхүү энэ нь туйлын үнэн, зайлшгүй болон гарцаагүй биелэх магадлал бүхий таамаглал болохгүй учраас улс төрийн хүчнүүд гэхээсээ улс төр судлаачдын судалгаа хийх шалтгаан, бас арга болох нь илүүтэй. Улс төр судлаач Тату Ванханен ардчиллын индексийг тооцоход урьдчилан таамаглах аргыг сонирхолтой хэлбэрээр ашигласан байдаг. Тэрээр Зүүн Өмнөд Азийн 16 улсын хувьд 1993 оны улс төр, иргэний эрх, улс төрийн оролцоон дахь бодит нөхцөл байдлыг суурь болгон 1997 онд тэдгээр үзүүлэлт хэрхэн өөрчлөгдөж болохыг урьдчилан

таамагласан байна. Улмаар дэвшүүлсэн таамаглалаа улс болгонд явуулсан экспертийн үнэлгээтэй харьцуулан дүн шинжилгээ хийжээ.

Бүдүүвч 2



Эх сурвалж: Tatu Vanhanen, *Democratization Index in the Polity Dataset*.
<http://www.janda.org/>

Ванханен Зүүн Өмнөд Азийн 16 орны ардчиллын нөхцөл байдлыг индексжүүлж үнэлэхдээ улс төрийн оролцоо, улс төрийн олон ургальч үзэл (өрсөлдөөн)-ийг шалгуур болгосон. Иргэд, улс төрийн намууд улс төрд чөлөөтэй оролцох эрх зүйн болоод нийгмийн боломж, нөхцөл, жижиг намуудын сонгуульд оролцсон байдал, авсан саналыг ардчиллын индексийг тодорхойлох үзүүлэлт болгосон байна. Дэвшүүлсэн таамаглал болон одоогийн үнэлгээний зөрүү нь ардчиллын үйл явцын хандлага хэрхэн төлөвшиж байгааг харуулна. Япон, Өмнөд Солонгос түүний таамаглаж байсан үнэлгээг авч чадсан бол Монгол, Филлипин, Малайз улсууд таамаглаж байснаас өндөр үнэлгээ авчээ. Бруней, Тайван, Хятад таамаглаж байснаас доогуур үнэлгээ авсан байна. Ванханен урьдчилан таамаг дэвшүүлэхдээ өнгөрсөн хугацаанд тухайн улсуудад ардчиллын үйл явц хэрхэн өөрчлөгдөж байсан мэдээллийг ашиглан, регрессийн шинжилгээ хийжээ. Өөрөөр хэлбэл түүний дэвшүүлсэн таамаг нь регрессийн шинжилгээний үр дүн байсан бөгөөд үүнийг шалгах зорилготой экспертийн үнэлгээнд тулгуурласан юм.

Одоо харьцуулсан судалгаа хэрхэн хийх аргачлалын тухайд тухайлсан ойлголтоо өргөжүүлэе. Харьцуулах арга нь цаг хугацаа, орон зайн харьцуулалт хийх боломж олгодог, тэр хэрээр ийм нөхцөл байдал шаарддаг Тиймдээ ч улс төрийн институт, үйл явцын түүхэн хөгжил, өөрчлөлтийг судлах аргыг түгээмэл ашигладаг. Энэ аргыг түүхчлэн

судлах диахроник (diachronic) арга гэнэ.¹¹ Тодорхой нэг улсын хувьд улс төрийн институт, үнэт зүйл, харилцааны тогтвортой байдал, өөрчлөлт, хөгжил ямар байгаад дүн шинжилгээ хийхэд энэ аргыг түгээмэл хэрэглэнэ. Агуулгын шинжилгээ хийхэд энэ аргыг хэрэглэж болох жишээг үүнээс өмнө цухас тэмдэглэсэн билээ. Тухайлбал, 1990 онд өрнөсөн ардчилсан хувьсгалаас өмнө Монгол улсад нэг намын удирдлагатай, улс төрийн авторитар дэглэм тогтож байсан. Түүнчлэн улс төр-эдийн засаг-нийгмийн бүхий л харилцааг улс төрийн цорын ганц хүчин өөрийн үзэл суртал, баримтлалын хүрээнд чиглүүлж байв. Тэр үеийн Монголын улс төрийн амьдралыг нам төвтэй байсан гэж томъёолох нь бий. 1992 оны шинэ Үндсэн хуулиар Монголд улс төрийн олон ургальч үзэл төлөвшиж, чөлөөт ардчилсан сонгуулиар сонгогдсон төлөөлөгчид хууль тогтоох байгууллагыг бүрдүүлж, төрийн эрх барих дээд эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх байнгын ажиллагаатай парламент ёс хэвшин тогтсон. Байнгын үйл ажиллагаатай хууль тогтоох байгууллагатай болсон нь улс төрийн түүхэн өөрчлөлт, хөгжлийг харуулна. Монгол Улсын Их Хурал бол төрийн эрх барих дээд байгууллага мөн бөгөөд хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү Улсын Их Хуралд хадгална.¹²

Диахроник харьцуулалт хийх аргаар улс төрийн тогтолцоо, нам, засгийн газар, парламент, шүүх, улс төрийн оролцоо, сонгууль, төрийн удирдлага, бодлогын өөрчлөлт, улс орны хөгжлийг цаг хугацааны голдиролд судална. Нөгөөтэйгүүр энэ арга нь дам хэлбэрээр тодорхой нэг улсад өрнөж байгаа улс төрийн түүхэн өөрчлөлтийг шинжлэхэд илүү тохиромжтой байдаг. Түүнчлэн хэд хэдэн улсыг харьцуулахдаа тэдгээр улсуудын парламент, засгийн газар, улс төрийн намуудын үүсэл, хөгжил, төлөвшлийг харьцуулан судлах зорилгоор түүнд тохирсон нарийн нийлмэл, хашир арга болгон хэрэглэх нь бий.

Дээрх аргатай ижил түвшинд хэрэглэдэг арга бол цаг хугацааны өөрчлөлтийг үл харгалзах буюу тодорхой тогтсон цаг хугацаанд ижил төстэй институт, үйл явцыг харьцуулах арга юм. Үүнийг шууд харьцуулах буюу синхроник (synchronic) харьцуулалт гэж нэрлэнэ.¹³ Синхроник харьцуулалтаар нэг төрлийн институтийн ялгаатай хийгээд ижил төстэй байдлыг олж тогтооно. Цаг хугацааны хүчин зүйлээс хамааран тухайн институт, зан үйл, хандлага хэрхэн өөрчлөгдсөнийг үл харгалзан түүнтэй ижил институт, юмс үзэгдэлтэй харьцуулах нь энэ аргын онцлог юм. Синхроник харьцуулалт хийснээр нэг төрлийн улс төрийн институт, зан үйл өөр орон зайд (улс орон, дэглэмд) хэрхэн бүрэлдэж, төлөвшиж, ажиллаж байгаад дүн шинжилгээ хийж болдог. Улс төрийн сонгууль ардчиллыг шинээр болон сэргээн тогтоосон улсуудад хэрхэн зохион байгуулагдаж байгааг тодорхой улсуудаар төлөөлүүлэн харьцуулж болох юм. Энд орон зайн өөрчлөлт гол биш тухайн цаг үед улс төрийн сонгууль (ерөнхийлөгч, парламент, орон нутгийн өөрөө удирдах байгууллага)-ийн сонгуулийг хэрхэн зохион байгуулсан,

¹¹ Andrew Heywood. Key Concepts in Politics. Palgrave 2000. p-123.

¹² Монгол Улсын Үндсэн Хуулийн 3-р бүлэг 20-дугаар зүйл.

¹³ Longman. Dictionary of Contemporary English. 1990. x-1072.

сонгуулиар улс төрийн хүчнүүдэд тэгш оролцоо, иргэдийн чөлөөт, шууд сонгох эрх хангагдсан эсэхэд үнэлгээ хийлгэж болно. Харьцуулсан судалгааны энэ аргын давуу тал нь байгаа зүйлийг байгаагаар нь тогтсон цаг хугацаанд харьцуулахад оршино. Иймд энэ төрлийн судалгааны материал нь цаашид диахроник харьцуулалт хийхэд ашиглах баримт бичиг болох нь бий.¹⁴

Дээрх хоёр судалгааны аргыг үр дүнтэй зохион байгуулахад мэдээлэл бүрдүүлэх баримт бичиг судлалын аргаар туслуулна. Диахроник, синхроник харьцуулалтын аль алинд нь судалж байгаа юмс, үзэгдлийн тухай баримт бичиг судлах, түүнтэй уялдан урьд өмнө нь бичиж тэмдэглэсэн зүйл, мэдлэг, онолыг ашиглах шаардлагатай болдог. Нэн ялангуяа диахроник харьцуулалтын суурь мэдээлэл нь түүхэн баримт, тэр цаг үед гарсан, бичигдсэн ном, товхимол байдаг. Судлаач харьцуулалт хийх мэдээллийг системтэй цуглуулж, ангилах, нэгтгэх арга зүй баримтална (архивын бүртгэл, сурвалжлага, алба ёсны статистик, түүх, судалгаа гэх мэт).¹⁵ Баримт бичиг судлалын аргыг тулгуур болгож байгаа үндсэн шалтгаан нь улс төрийн институт, болж байгаа хийгээд болоод өнгөрсөн үйл явцад туршилт хийж болдоггүйтэй холбоотой юм. Гэтэл байгалийн шинжлэх ухаанд судалж байгаа юмс, үзэгдлээ бодит байдалтай адилтгаж болох зохиомол (хиймэл лаборатори) орчинд туршин, шинжилж болдог

Нийгмийн судалгаанд түгээмэл хэрэглэгддэг тоон болон чанарын судалгааны аргыг харьцуулсан судалгаанд мөн адил хэрэглэдэг. Тоон болон чанарын судалгаа нь арга зүйн хувьд зарчмын ялгаатай. Тоон судалгаанд судалгааны объектыг өөр хооронд нь ялгах тоон өөрчлөлтийг үндэслэл болгодог бол чанарын судалгаанд тэдгээр объектуудын төрөл зүйлийн ялгааг олж тогтооно. Сонгогчдын ирц, улс төрийн жагсаал цуглаан, гэмт хэргийн гаралт гэх мэт тоон утгаар илэрхийлж болох үзэгдэл, үйл явцыг тоон шинж чанараар нь илэрхийлэх оролдлого нь тоон судалгааны үндэслэл болно. Ерөнхийдөө тухайн асуудалд энгийн хариулт өгч болох эсэх нь тоон судалгааны аргыг тодорхойлдог. Тоон судалгааг практикт түгээмэл хэрэглэдгийн зэрэгцээ олон тооны улсыг харьцуулан судлахад ач холбогдолтэй байдаг. Олон тооны улсыг харьцуулахад эн түрүүн тухайн улсуудтай холбоотой анхдагч тоо баримт, суурь үзүүлэлтийг харьцуулснаар улс төрийн институт, улс төрийн оролцооны талаар анхдагч төсөөлөл, ойлголттой бодог байна.

Чанарын судалгаа нь судлагдахууны шинж чанар, байр байдал, хандлага, өөрчлөлтийг нарийвчлан судалж, түүнд дүн шинжилгээ хийхэд тохиромжтой аргачлал юм. Чанарын судалгаа цөөн тооны улсыг харьцуулан судлахад тохиромжтой байдаг

¹⁴ Homewood III. The Theory and Method of Political Science. Dorsey Press 1965. p-199.

¹⁵ Баримт бичиг судлалын арга нь нийгмийн шинжлэх ухаан түгээмэл хэрэглэгддэг аргын нэг болно. Баримт бичгийг эх сурвалжаар нь анхдагч хоёрдагч, хэнд хамаарах байдлаар нь хувийн болон албан, төрөл хэлбэрээр нь онол, практикын, судалгааны, статистик гэх мэтчилэн ангилдаг.

бөгөөд олон тооны улсыг харьцуулахад судалгааны объектийн хэмжээнээс хамааран энэ аргыг хэрэглэхэд зарим талаар хүндрэлтэй байдаг. Иймд олон тооны улсыг харьцуулан судлахад энэ аргыг бусад аргатай хослуулан хэрэглэх нь зүйтэй гэж судлаачид үздэг байна.¹⁶ Харьцуулсан судалгаанд чанарын судалгаа хийх дараах гурван арга бий. Үүнд: түүхчилсэн дүн шинжилгээ (macro historical analyze), нарийвчилсан сурвалжлага (in-depth interview), дотроос нь ажиглах (participant observation)-ыг багтаана. Түүхчилсэн дүн шинжилгээ нь диахроник аргатай ижил төстэй байж болох хэдий ч энэ нь мэдээлэл цуглуулах арга төдийгүй тухайн мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийх аргачлал юм. Харин диахроник арга нь чанарын болон тоон судалгааны аргуудыг хэрэглэн тодорхой судлагдахууны түүхэн өөрчлөлт, хөгжлийг тодорхойлох аргачлал юм. Иймд диахроник арга нь түүхчилсэн аргаас илүү өргөн цар хүрээтэй судалгааны үйл явц, үр дүн юм.

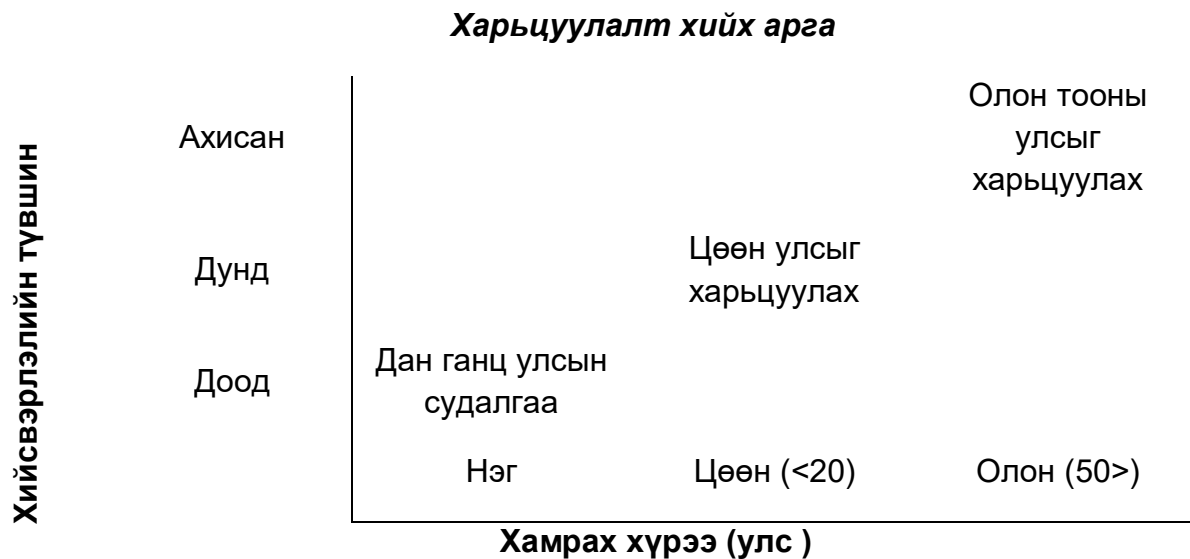
Чанарын судалгааны нарийвчилсан сурвалжлага, дотроос нь ажиглах арга нь л улс төрийн үйл явц, үнэт зүйлийн шалтгаан, нөхцөл, түүнд нөлөөлж байгаа хүчин зүйлийг нарийвчлан тогтоож, тэдгээрт гүн гүнзгий дүн шинжилгээ хийхэд чиглэгддэг. Чанарын судалгааны тулгуур зарчим нь оролцоо (intervention) байдаг бол тоон судалгаанд судлаач энэ үйлдлээс аль болох зайлсхийх учиртай. Өөрөөр хэлбэл тоон судалгааны арга нь судлаачаас судалгааны объекттэй харьцах, түүнд нөлөөлөх явдлыг хамгийн бага түвшинд барьж, үүний эсрэгээр баттай эх сурвалжаас бүрдүүлсэн статистик тоо баримт хэрэглэхийг тулгуур зарчим гэж үздэг.

Харьцуулсан улс төр судалд дээрх хоёр аргыг мэдээллийн үнэн баттай байдлыг шалгах, нотлох зорилгоор хослуулан хэрэглэнэ. Тухайлбал, чанарын судалгааны асуулгын аргын нэг төрөл болох зорилтот бүлгийн ярилцлагаар цуглуулсан мэдээллийг ангилж бүлэглэн тоон судалгаа явуулах асуулга боловсруулахад хэрэглэж болно. Ингэснээр тоон судалгаагаар олж авахыг эрмэлзэж байгаа мэдээллийг системчлэн бүлэглэх боломжтой юм.

Харьцуулсан судалгаа нь төрөл бүрийн судлагдахуун, үзэгдэл, үйл явцыг илрүүлэх зорилго агуулдаг. Судлаач улс төрийн сонгуульд ялалт байгуулсан улс төрийн хүчний мөрийн хөтөлбөр, нэр дэвшигчдийн онцлогийг бусад намтай харьцуулан дүн шинжилгээ хийж болохын зэрэгцээ, хоёр болон түүнээс дээш тооны улсад улс төрийн тодорхой институтийн үйл ажиллагаа хэрхэн бүрдэж, үйлчилж байгаад дүн шинжилгээ хийж болно. Үүнтэй уялдан харьцуулсан судалгааны объектын тоо, түвшинг ангилсан арга зүй урган гарчээ. Нөгөөтэйгүүр энэ нь харьцуулсан улс төр судлалд дараах гурван үндсэн аргын аль нь судлагдахуун, судалгааны объектийг судлахад суурь үүрэгтэй болохыг тогтоох шалгуур болно. Судлагдахууны онцлогоос хамааран судалгаа нь дараах төрөл хэлбэртэй байна. Үүнд: 1) дан ганц улсын судалгаа, 2) цөөн тооны улсын судалгаа, 3) олон тооны улсын судалгаа. /зураг 3-ийг үзнэ үү/

¹⁶ Todd Landman. Issues and Methods in Comparative Politics in Introduction. Routledge 2002. p-4.

Бүдүүвч 3



Эх сурвалж: Todd Landman. Issues and Methods in Comparative Politics in Introduction. Routledge 2002. p-25. based on Santori (1970) and Mair (1996)

Судлагдахууны төрөл, зүйл нь түүний түвшинг давхар тодорхойлно. Судлагдахуун нь олон талт, нарийн нийлмэл үйл явц, институц, харилцааг хамарч байвал ахисан түвшний судалгаа явуулна. Судлагдахууны буюу хийсвэрлэлийн түвшнээс хамааран 1) доод, 2) дунд, 3) ахисан түвшний судалгаа гэж гурав бүлэглэнэ. Олон тооны улсыг харьцуулах судалгаа нь ахисан түвшний судалгаа юм. Гэхдээ дан ганц улсын судалгаанд янз бүрийн элемент, хүчин зүйлийг харьцуулж ахисан түвшний судалгаа хийж болно. Гагцхүү дийлэнх тохиолдолд харьцуулсан судалгаанд харьцуулж байгаа улсын тооноос шалтгаалан судалгааны хийсвэрлэлийн түвшинг тодорхойлох нийтлэг хамаарлын арга зүй үйлчилдэг.

Олон тооны улс харьцуулах судалгаа нь (том n)-ийн, цөөн тооны улс харьцуулах нь (жижиг n)-ийн судалгаа гэж нэрлэгддэг. Энд байгаа (n) хувьсагч нь судлаачийн харьцуулж байгаа улс, объектийн тоог илэрхийлнэ. N хувьсагчийн тоо нэмэгдэхийн хэрээр хийсвэрлэлийн түвшин нэмэгдэнэ. Үүнийг нэг талаар судалгааны түвшин ахидаг гэж ойлгож болох боловч дан ганц улсын судалгаанд ч мөн адил хувьсагчдын тоо, хамрах хүрээг нэмэгдүүлэх замаар судалгааны түвшинг ахиулж болно. Олон тооны улсын судалгаанд ердөө ганц хувьсагчийн хүрээнд буюу сүүлийн сонгуульд сонгогчдын

санал өгсөн байдалд тоон харьцуулалт хийх замаар уг судалгааны түвшинг бууруулах боломж бий.¹⁷

Жон Стюарт Милл 1843 онд туурвисан “Логик систем” бүтээлдээ улс төрийн системд харьцуулалт хийх сонгодог арга санал болгосон. Энэ аргыг цөөн тооны улсыг харьцуулан судлахад түлхүү хэрэглэдэг байна. Үүнд: “маш төстэй системийн төсөөлөл” most similar system design, “маш ялгаатай системийн төсөөлөл” most different system design болно. Маш төстэй системийг төсөөлөх арга нь өөр хоорондоо ерөнхийдөө ижил төстэй (зарим тухайлсан шинж чанарыг үл харгалзан) системийг харьцуулдаг. Ж.Миллийн санал болгосон маш төстэй системийг төсөөлөх аргаар ижил төстэй систем, улсуудад илэрч болох ялгаатай шинж чанар, үнэт зүйл, институцийг олж тогтоон, дүн шинжилгээ хийнэ. Үүний эсрэгээр ялгаатай системийг төсөөлөх арга нь олон талаар бие биеэсээ ялгаатай системийг харьцуулан, байж болох ижил төстэй шинэ чанарыг олж тогтоох явдал юм. Энэ хоёр системийн харьцуулалтад гарцаагүй чанарын судалгааны аргыг суурь болгоно. Харьцуулалт хэрхэн хийхийг дараах байдлаар тайлбарлаж болно.

Хүснэгт 3

Системийн харьцуулалт хийх арга

	<i>Төстэй системийн төсөөлөл</i>			<i>Ялгаатай системийн төсөөлөл</i>		
	<i>ялгаа</i>			<i>зөвшилцөх</i>		
	Улс 1	Улс 2	Улс ф	Улс 1	Улс 2	Улс ф
Шинж чанар	a	a	a	a	D	g
	b	b	b	b	F	h
	c	c	c	c	E	i
Нөлөөлөх хүчин зүйл	x	x	x биш	x	X	x
Тайлбарлах үр дүн	y	y	y биш	y	Y	y

¹⁷ Lijphart, A. (1971) Comparative Politics and Comparative Mehtod. The American Political Scinece Review, 65 (3):689

Эх сурвалж: http://en.wikipedia.org/wiki/Comparative_politics

Зүүн талын гурван баганад байгаа төстэй системийг төсөөлөх аргаар харьцуулах улсуудын үндсэн шинж чанар нь а, b, с гэх мэтчилэн ижил байна. Харин зарим нөлөөлөх хүчин зүйл нь ижил байх бөгөөд тайлбарлах үр дүн ялгаатай. Өөрөөр хэлбэл судлаач эдгээр улсуудыг харьцуулан ялгаатай шинж чанарын олж тогтооно. Баруун талын гурван баганад байгаа улсын хувьд ялгаатай системийн төсөөлөл хийгдэх бөгөөд харьцуулж байгаа улсуудын шинж чанар нь өөр хоорондоо эрс ялгаатай байх юм. Гагцхүү нөлөөлөх хүчин зүйл болон тайлбарлах үр дүн нь ижил төстэй байна. Зорилго нь өөр хоорондоо ялгаатай улсуудыг харьцуулан ижил төстэй шинж чанарын олж тогтоох.

Түүх, шашин, хэл, соёл, улс төрийн дэглэм, эдийн засгийн харилцаа нь ижил улсуудын хувьд төстэй системийн төсөөллийн арга хэрэглэхэд үр дүнтэй байдаг. Тодорхой үйл явц, үзэгдэл нь тухайн тохиолдолд үр дүн болж байвал түүний шалтгаан нөхцөлийг тогтоох зорилгоор ялгаатай системийг төсөөлөх аргыг хэрэглэх нь онол, практикийн хувьд ач холбогдолтой байдаг. Судлаач Е.Вольф 1968 онд энэ аргаар Орос, Хятад, Мексик, Хойд Вьетнам, Алжир, Куба-д өрнөсөн хувьсгалд тариачдын оролцоо, хамтын хүчин чармайлт онцгой нөлөөтэй байсан шалтгаан нөхцөлийг олж тогтоох, дүн шинжилгээ хийхэд энэ аргыг хэрэглэсэн байна.¹⁸

Энэ бүгдээс эцэст нь дүгнэхэд харьцуулсан судалгаа нь нэгэнтээ шинжлэх ухаанд түгээмэл хэрэглэдэг, нэн ялангуяа нийгмийн шинжлэх ухаан түүний салбар судлагдахуун болох улс төр судлалд практик ач холбогдолтой арга болжээ. Судлаач энгийн харьцуулалтын зэрэгцээ нарийн нийлмэл харьцуулалт хийх арга замаар юмс үзэгдлийн зүй тогтол, хувьсал өөрчлөлт, түүнд нөлөөлж байгаа хүчин зүйл, онцлох шинж чанарыг нээн илрүүлж, улмаар түүгээр дамжуулан асуудлын гол зангилааг олж тогтоох боломжтой. Түүнчлэн харьцуулсан судалгааны түүхэн болон практик туршлага нь аливаа асуудлыг шийдвэрлэх арга зам, гогцоог олж нээх үндэс болох нь бий. Энд тайлбарласан харьцуулсан судалгааны арга зүй, аргууд нь улс төрийн шинжлэх ухааны онол, практикт хүлээн зөвшөөрөгдсөн, түгээмэл дэлгэрсэн хандлагууд болох тул улс төр судлалтай нэгэн дээвэрт багтдаг нийгмийн шинжлэх ухааны бусад салбар судлагдахуунд ч мөн адил нэвтрүүлж, туршиж, хэрэглэж болох нь эргэлзээгүй. Иймд харьцуулсан судалгааны эдгээр аргыг тухайн судлагдахууны онцлог, хүрэх гэж буй зорилго, хүлээгдэж байгаа үр дүнтэй уялдуулан хэрэглэх боломжтой.

¹⁸ Wolf, E (1969) Peasant Wars of the Twentieth Century, New York: Harper Torchbooks.